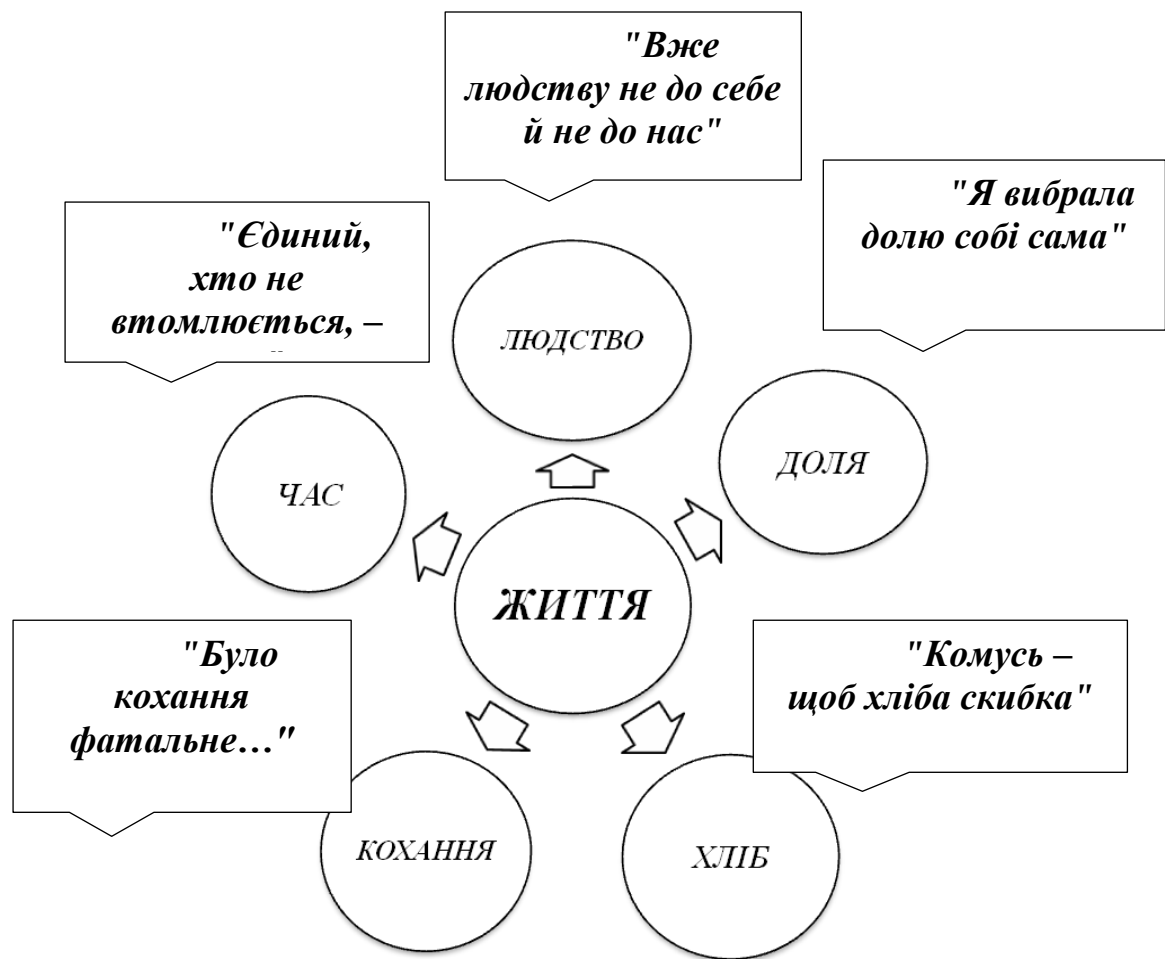

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [з дод., допов. та CD; 250000 слів ; укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.
2. Карасик В.И. Ценностная картина мира: межкультурный аспект // Языковое сознание: содержание и функционирование. XIII Междунар. симп. по психолингвистике и теории коммуникации: Тез. докладов / Под ред. Е.Ф. Тарасова. – М.: РАНИЯ, 2000. – 107с.
3. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука// ВЯ. –1994. – № 4. – С.34 – 96.
4. Костенко Л.В. Неповторність / Л.В. Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 222 с.

О. О. Лісова,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – к.філол.н., доц. О. А. Крижко.

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВЛАСНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У роботі аналізуються семантичні та функціональні особливості власних назв в українській поетичній мові другої половини ХХ століття. Зокрема, встановлюються лексико-семантичні чинники, що впливають на утворення переносних значень досліджуваних одиниць, а також їх роль у системі досліджуваних художніх текстів.

Проблема ролі і значення власних назв у художніх текстах порушувалася у працях таких визначних ономастів, як Ю.О. Карпенко [6; 7], І. Сухомлин [9; 10], В. Чабаненко [11], П. Чучка [12]. Особливе місце у сучасній українській літературно-художній антропоніміці посідають монографічні дослідження Л.О. Белея "Нова українська літературно-художня антропонімія:

проблеми теорії та історії"[2], "Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст."[1]. Ці праці відзначаються комплексним підходом до вивчення специфіки літературно-художньої антропонімії і базуються на антропонімічному матеріалі української літератури XIX–XX ст.

Вивчення ж семантичних і функціональних особливостей власних назв в українській поетичній творчості, зокрема періоду другої половини XX століття, не проводилися. Цим і зумовлюється актуальність нашого дослідження. Тому мета роботи полягає у встановленні особливостей семантики і функціонування власних назв в українській поетичній мові другої половини XX століття. У процесі аналізу розв'язуються такі завдання: 1) систематизувати власні назви, зафіксовані у поетичних текстах другої половини XX століття, за тематичними групами; 2) встановити переносні значення власних назв, а також зумовленість відповідних переосмислень та їх роль у системі досліджуваних художніх текстів; 3) проаналізувати функціональні особливості власних назв у поетичних текстах другої половини XX століття.

Власна назва як невід'ємний елемент форми художнього твору і складник стилю письменника, "живе і сприймається у складній і глибокій образній перспективі. "Семантико-стилістичний потенціал, закладений у власній назві як оригінальній звуковій категорії, актуалізується письменниками"[8, 15]. На думку дослідника, основна відмінна особливість власної назви у поетичному творі в тому, що вона під впливом творчої авторської трансформації зазнає стійкої фіксованої, цілеспрямованої семантизації.

Якщо основною функцією власної назви в мові є диференціальна (номінативна або ідентифікаційна), то в літературі вона, хоч і зберігається, але втрачає свою первинність. У художній літературі головною є функція стилістична, яка проявляється у двох різновидах: а) інформаційно-стилістична, виразником якої є внутрішня форма власної назви і яка містить соціальні, ідеологічні, характеристичні дані; б) емоційно-стилістична, яка викликає певну оцінку, емоційне ставлення до зображуваного [7, 34–39].

Значення власної назви у художній літературі і в інших сферах ужитку значно відрізняється, що зумовлено специфікою тих умов, у яких вона з'являється, оскільки семантика будь-якого слова залежить значною мірою і від контексту його вживання, лексичних зв'язків з іншими словами, від експресивного і стилістичного забарвлення слова [3, 6].

Функціональні особливості власних назв досліджувалися багатьма мовознавцями. Зокрема, Л.О. Белей, досліджуючи літературно-художні антропоніми, запропонував поділяти їх за стилістичною функцією на нейтральні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні [1, 8].

Будь-який художній твір завжди антропоцентричний за своєю суттю; навіть коли головний об'єкт оповіді не людина, він має певну цінність, значимість, що наділяється автором і яку розуміє читач. І тому, безперечно, антропоніми у художньому тексті – це група власних назв, яка має найбільше смислове й емоційне навантаження. Антропонімна лексика українських поетичних творів другої половини XX століття надзвичайно багата завдяки широкому спектру тематики і проблематики віршів, неповторних творчих стилів і світобачень авторів. Цю частину ономастикону поетичних творів можна умовно поділити на дві групи: імена реальних і вигаданих (чи гіпотетичних) носіїв. До реальних відносимо імена відомих письменників, митців, учених і мислителів, історичних діячів, особові імена; до вигаданих – імена літературних персонажів і міфоантропоніми (включають імена біблійних, античних, казкових персонажів), відапелятивні імена персоніфікованих істот.

Найбільший інтерес українських поетів досліджуваного періоду викликають особи, що залишили глибокий слід в історико-культурному житті народу, – це імена відомих митців, мислителів, історичних діячів. Серед імен відомих письменників, засвідчених в українських поетичних творах, природно, найбільша частина українських, що зумовлено увагою до національного. Безумовно, ім'я Т. Шевченка є одним з найбільш уживаних, воно стало національним символом України. У поетичних текстах засвідчені власні назви *Шевченко*, *Тарас*, *Кобзар*, причому останні два характеризуються більшою частотою вживання і вищим ступенем експресивності: *І вдивляється в очі мені з-понад зір, / Нече батько, суворий Тарас* (Павл ВТ2, 437); *Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття, / І голос твій нам душі окриля* (Симон, 79).

Імена світових класиків художньої літератури, згадані в українських поетичних творах, сприймаються не лише як автори відомих творінь, а й як символи вічних цінностей: *А поки ще*

омріюють поети / Довгожданний, вимарений мир, / Приносять нам Ромео і Джульєтта / Свою любов, / Величну, як **Шекспір** (Корот М, 164–165). З таким же значенням уживаються й імена відомих художників, композиторів: Коли ж я падаю, зруйнований трудами, / Тоді сама до мене ти приходиш / І розглядаєш все моє найвище, / Найкраще, найвеличніше в мені: / **Ван Гог ...Рембрандт і Гойя ... Рафаель** (Вінгр ЦЖЯЛ, 45–46).

Власні назви історичних осіб стають виразниками авторських думок, авторської інтерпретації історичних подій, вживаючись у поезіях – монологах від імені персонажів: *І вийшов я на гори, як **Хорив**, / Поглянув на Дніпра важке свічадо...* (Павл ВТ 3, 103). Історичний антропонім може виконувати характеристичну функцію, як у рядках: *І панською сокирою потяте, / Ім'я **Залізняка** в нім [М. Рильському] жило* (Павл ВТ 3, 64).

Особлива роль в українських поетичних творах відводиться античним та біблійним іменам. Зокрема, **Прометей** виступає на означення не лише відомого образу титана-людинолюбця, який подарував людям вогонь і цим прирік себе на довгі муки, а й вживається для створення образу вченого, відкриття якого може мати і трагічні наслідки: *Ми славим в одах вогнище святе, / Та всіх пускає до нього ще нам рано: / Адже вогонь, що викрав **Прометей**, / Спалив колись великого Джордано* (Ол П, 41). Міфонім **Ікар** символізує творчу, вільнолюбну людину, яка прагне підкорювати не лише фізичні, а й духовні вершини: *Чому ж оце мати твоя неписьменна / <...> Не біла по крилах малого **Ікара**, / Бо знала, що крила брунькуються в кожному...* (Др. ЛДК, 37).

Імена фольклорних персонажів і героїв казок (як народних, так і літературних) виявлені в українській поезії меншою мірою, але їхня семантика в контексті своєрідна. Імена богатирів з народного епосу незмінно вживаються як уособлення сили народу: *У чистім полі, в полі на роздоллі... / **Вернигора, Вернивода й Вернидуб** – три велетні – зібралися та й журяться. / – Ми велетні, ми велетні, ми велетні. / Ми телепні, ми телепні, ми телепні! / І сила ж є, і серце не мізерне, / І сто віків ні змерти, ні заснути, – / все вернем, вернем, вернем, вернем! / А вже пора було й перевернути* (Кост, 25); у контекстуальному оксимороні, створеному авторкою на основі протиставлення потенційної сили казкових героїв (підкресленої внутрішньою формою онімів) і невміння, неспроможності скористатися нею, бачимо український народ.

Значну групу в українських поетичних творах II пол. XX ст. становлять християнські теоніми. Найчастіше фіксуються в поетичному мовленні слова **Бог, Господь**, найуживаніші в розмовному мовленні і найбільш стилістично нейтральні. Так, **Бог** найчастіше виступає втіленням любові, добра, істини – найголовніших постулатів християнства: *Прийшла дорога дорога / До нас – до тебе і до мене. / Вона нам світиться одна. / Вона одна на всі дороги. / В ній одна і множина, / й пречиста хмаронька від **Бога*** (Вінгр ЗОТД, 126). Подекуди в поетичних творах слово **Бог** набуває й іншої семантики, яка часто виходить за межі християнської ідеології, напр., позначаючи поняття "вічна творча сутність Всесвіту", "найвища справедливість", "остання надія страждених і знедолених" – ці семи лексичного значення слова **Бог** використовує М. Вінграновський у створенні образу Т. Шевченка, що є сильним експресивним і оцінним засобом: *Прийшла з неволі Україна / Й тебе на волю повела. / На вольну волю вільну всюди, / Й тебе побачивши отак, / Сказали землі, води, люди: – / Віднині **Бог** наш – **Бог** – **Кріпак*** (Вінгр ЗОТД, 44).

Головними богами східнослов'янського пантеону були **Сварог, Дажбог, Перун, Стрибог** [4]. Ім'я **Сварога** – батька всіх богів, володаря світу, уособлення середовища Всесвіту – в українській поезії вживається нечасто, до того ж не відбиваючи всієї своєї суті. Іноді виступає як атрибут України, напр., у складі перифраза із значенням "українська земля": *Та прозимом осінь віє, / німує земля **Сварога**...* (Стус ІКМП, 230). **Дажбог (Даждьбог)** як ім'я бога Сонця, світла й вогню, а також бога жнив, добра й достатку найчастіше в поезії уособлює сонце. Він може вживатися і з іншими значеннями: як уособлення давньої культури предків, що збереглася донині: *І зором воїна і мужа / Ти [Тетерів] бережеш **Дажбога** лик. / І так живеш ти. Так ти служиш. / І твій язичеський язик / Нам дорогий в ракетнім світі* (Вінгр ЗОТД, 200). Ім'я східнослов'янського бога весняної плодючості, весни, любовстрастя, а часто і як бога сонця – **Ярила** – в українській поетичній творчості особливо позначене увагою, найчастіше уособлюючи весну, розквіт природи, сонце: *Просвічує природи тіло крізь тонкі мережки, / **Ярило** вже поклав на персах їй печать...* (Кол ПМЗ, 111). Ім'я бога дощу, грому і блискавки – **Перуна** – в поетичному мовленні здавна було оповите ореолом романтичності як уособлення грізної

стихії. Він стає вираженням сили: *Плив наді мною хмари темний лик, / Нагадуючи **Перуна** з бетону* (Павл ВТ 3, 89), або засобом характеристики людини: *То встала Русь в кольчугі і шоломі, / Щоб їй стихія покорилась дика, / І вів її у далі невідомі / Син **Перуна** Олег-владика...* (Симон, 23).

У поетичній мові відбувається своєрідна образно-естетична трансформація слова, яке набуває особливого поетичного смислу, що породжується подвійним процесом у його семантичній структурі: актуалізацією загального, мовного і появою нового, викликаного конкретними умовами слововжитку [5, 18].

Власна назва і в художньому мовленні, і в інших сферах ужитку може мати синоніми. Досить показовими у цьому плані є прізвиська, у яких відбито не лише ознаки іменованого, а й суб'єктивна оцінка іменуючого, що можна спостерігати і в поетичному тексті: *Жив собі чоловік на світі: / Довгоногий, смішний, худий. / Його звали **Лелекою** діти, / І тяглися до нього діти, / Як лелеки тяглися до води. / <...> І міцні хазяї в кожухах / Називали його – **Дивак**. / А якось за млином протухлим, / Де бур'ян не торкала коса, / Він надумав на сміх кожухам / Посадити вишневий сад* (Ол П, 267–268).

Поєднання в одному мікроконтексті кількох іменувань особи з різних соціальних полів створює особливу експресивність через градацію імен з різною емоційною тональністю: від дружньо-інтимної до офіційно-пошанної: *Той день приходить добрим літом, / Сьогодні дух його живий, / То йде **Сашко** з своїм привітом, / То йде **Петрович** гожим літом, / То йде **Довженко** віковий!* (Мал, 289).

Метафоричний контекст може відтворювати художню ситуацію, абсолютно далеку від тієї, в якій метафоричні власні назви – імена літературних персонажів з'явилися вперше у "рідному" їм художньому творі, і власні назви тут зазнають значних семантичних змін, що призводить до більшої експресивності образів: *І, бредучи крізь нетрі наемання, / У спаленій Анголі плаче **Гамлет** / Й **Офелію** їздити солдатня. / Армади пропливають у проході, / І **Ельсінори** втоптані у глей, / І вигнаними **Лірами** проходять / Народи сиві сіро між траншей* (Корот М, 163–164).

Отже, власна назва надзвичайно багатоплановий компонент художнього тексту, який може реалізувати свої численні можливості як засіб творення образу у відповідності до жанрових особливостей твору, авторськими завданнями і психологічними й інтелектуальними даними читача.

Найбільшу частину власних назв становлять антропоніми, що виконують у поетичному мовленні роль ідентифікації, характеристики, оцінки поетичних образів. Їх добір у досліджуваних творах визначається жанровими особливостями і тематичною спрямованістю віршів, суспільними вимогами й авторськими настановами.

Переважання у вживанні українських за походженням власних назв, зумовлене первинністю національних інтересів у художній літературі, що поєднується з глобальністю і прагненням прилучення до світового культурно-історичного процесу.

Поява нових переносних значень у семантичній структурі власних назв, зумовлена суспільно-історичними змінами і появою нових художньо-естетичних і морально-етичних орієнтирів, збагачує поетичне мовлення, розширює його стилістичні, емоційно-оцінні, експресивні можливості.

Література

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. / Белей Л. О. – Ужгород, 1995. – 120 с.
2. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія : проблеми теорії та історії / Белей Л. О. – Ужгород, 2002. – 176 с.
3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / Виноградов В. В. // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
4. Войтович В. М. Українська міфологія / Войтович В. М. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
5. Калашник В. С. Особливості слововживання у поетичній мові : Навч. посібник / Калашник В. С. – Харків : ХДУ, 1985. – 68 с.
6. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Карпенко Ю. А. // Научн. докл. высш. шк. : Филологические науки. – Москва, 1986. – № 4. – С. 34–40.
7. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе / Карпенко Ю. А. // Onomastica. – 1986. – Т. 31. – С. 5–22.

8. Михайлов В. Н. Лингвистический анализ ономастической лексики в художественной речи. Учебное пособие / Михайлов В. Н. – Симферополь : СГУ, 1981. – 27 с.
9. Сухомлин І. Д. Прізвища та їх функції в поезіях Т. Шевченка / Сухомлин І. Д. // Питання стилістики української мови. – Чернівці, 1963. – С. 68–70.
10. Сухомлин І. Д. Питання антропоніміки в українській мові : Навчальний посібник / Сухомлин І. Д. – Дніпропетровськ, 1975. – 109 с.
11. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / Чабаненко В. А. – К. : Вища школа, 1984. – 167 с.
12. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : Вступ та імена / Чучка П. П. – Ужгород, 1970. – 103 с.

Перелік умовних скорочень

Вінгр ЗОТД – Вінграновський М. З обійнятих тобою днів / М. Вінграновський. – К. : Веселка, 1993.
Вінгр ЦЖЯЛ – Вінграновський М. Цю жінку я люблю / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1990.
Др ЛДК – Драч І. Лист до калини / І. Драч. – К. : Веселка, 1990.
Кол С – Коломієць В. Світень / В. Коломієць. – К. : Молодь, 1982.
Корот М – Коротич В. Можливості / В. Коротич. – К. : Дніпро, 1970.
Кост – Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989.
Мал – Малишко А. Зорі світ провіщають / А. Малишко. – К. : Дніпро, 1969.
Ол П – Олійник Б. Поезії / Б. Олійник. – К. : Дніпро, 1986.
Павл ВТ 2 – Павличко Д. Вибрані твори у 2-х томах. Т. 1 / Д. Павличко. – К. : Дніпро, 1979.
Павл ВТ 3 – Павличко Д. Вибрані твори у 3-х томах. Т. 2 / Д. Павличко. – К. : Дніпро, 1989.
Симон – Симоненко В. Лебеді материнства / В. Симоненко. – К. : Молодь, 1981.
Стус ІКМП – Стус В. І край мене почує / В. Стус. – Донецьк : Донбас, 1992.

В. І. Лухтура,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – к.філол.н., доц. Н. В. Павлик.

НАРОДНО-РОЗМОВНА ФРАЗЕОЛОГІЯ В МОВНІЙ ТКАНИНІ РОМАНІВ ЮРІЯ ПОКАЛЬЧУКА "ОЗЕРНИЙ ВІТЕР" ТА "ШАБЛЯ І СТІЛА"

Анотація. Стаття присвячена дослідженню семантики та формального вираження мовної одиниці як структурного компонента художнього тексту. Увага зосереджена на семантико-стилістичному потенціалі фразеологічних одиниць в ідіостилі Юрія Покальчука.

Ключові слова: ідіостиль, фразеологічні одиниці, стилістичні функції фразеологізмів.

Юрій Володимирович Покальчук відомий сучасникам як український письменник, перекладач, науковець. "У всіх творах Юрка Покальчука бувають пристрасті кохання, густа еротика, але над усім наскрізно проходить одне – віра у високі моральні принципи як найвищу цінність, у людську шляхетність, у незламну любов і справжню дружбу, у силу і непереможність високого духу – те, що, на думку автора, в усі часи і віки творило з людини Людину" [1, 2]. Своєю творчістю він виводить українську літературу на світовий рівень, тому вивчення мовностилістичних особливостей його прози є необхідним для розуміння місця письменника в сучасному мовно-літературному процесі.

Основним об'єктом вивчення ідіостилу письменника вважається мова його художніх творів, сукупність мовно-виразових засобів, які вирізняють автора як індивідуальну особистість з-поміж інших письменників. Тому **актуальність** наукової роботи зумовлена потребою дослідити мову художньої літератури шляхом дослідження ідіостилів визначних українських письменників. **Мета статті** – вивчення семантико-стилістичного потенціалу фразеологічних одиниць у прозі Юрія Покальчука. Для дослідження обрано твори письменника "Озерний вітер" та "Шабля і стріла". У процесі аналізу застосовувались метод лінгвістичного опису мовних фактів та семантико-стилістичний метод.